

شاخصه‌های فرهنگی شمال غرب ایران در دوره اشکانی (با نگاهی به یافته‌های فصل دوم کاوش در تپه کهنه پاسگاه تپه سی)

بایرام آقالاری

دانش آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران

مصطفی ده پهلوان

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تهران

(از ص ۱۵ تا ص ۴۳)

چکیده:

منطقه شمال غرب ایران در دوره اشکانی، بخشی از ایالت نیمه‌مختار آتروپاتن بوده است. این منطقه در دوران اشکانی در معرض تحولات و رخداد‌های سیاسی- فرهنگی متعددی قرار گرفته است ولی با این وجود در مطالعه و شناسایی این منطقه با فقر مواد فرهنگی دوره اشکانی مواجه هستیم. هرینک و کامبخش‌فرد نیز به این موضوع اذعان داشته‌اند. در دو دهه اخیر، بررسی‌های میدانی و کاوش‌های متعددی در منطقه صورت گرفته است که مطالعه و بررسی داده‌های آنها یقیناً افق روشن‌تری از دوره اشکانی منطقه شمال غرب ایران را پیش روی ما قرار خواهد داد. یکی از این موارد، محوطه کهنه پاسگاه تپه سی است که در راستای پروژه نجات‌بخشی سد خداآفرین در کنار دیگر محوطه‌ها در قالب دو فصل مورد کاوش قرار گرفته است. با توجه به فقر مادی منطقه در دوره اشکانی، بی‌شک مواد و داده‌های به دست آمده از این محوطه، بخشی از خلأ و ابهامات مادی- فرهنگی و چگونگی تعاملات فرهنگی منطقه را پوشش خواهد داد. بدین منظور، نگارندگان در این مقاله سعی در معرفی و مطالعه تطبیقی یافته‌های دوره اشکانی این محوطه با دیگر محوطه‌های هم‌زمان دارند تا به گونه‌ای، گامی مؤثر در مطالعه کمی و کیفی داده‌ها و میزان تعاملات دوسویه در شمال غرب ایران با مناطق هم‌جوار در دوره اشکانی برداشته باشند.

واژه‌های کلیدی: اشکانی، آتروپاتن، شمال غرب، خداآفرین، کهنه پاسگاه تپه سی.

مقدمه:

پروژه حفاری‌های نجات‌بخشی باستان‌شناختی حوزه سدّ خدا آفرین شمال‌غرب ایران از جمله پروژه‌های نجات‌بخشی سازمان میراث فرهنگی (پژوهشگاه) است که از سال ۱۳۸۶ آغاز و در سال ۱۳۸۷ نیز پیگیری شد. سدّ خدا آفرین بر روی رودخانه ارس احداث می‌شود و در تقسیمات کشوری در بخش خدا آفرین از توابع شهرستان کلبر در استان آذربایجان شرقی قرار دارد (فیض خواه، ۱۳۸۶: ۳۶). محدوده آبگیری این سدّ در حدود ۱۰۰ کیلومتر و شامل دریاچه‌ای به طول ۳۲ کیلومتر و با تراز ۳۰۷ متر از سطح دریا است. بررسی‌های باستان‌شناختی محدوده سدّ خدا آفرین و قیزقلعه سی توسط محمد فیض خواه صورت گرفت که منجر به شناسایی ۴۲ محوطه باستانی شد (فیض خواه، ۱۳۸۶). یکی از این محوطه‌هایی که برای کاوش نجات‌بخشی انتخاب شد، کهنه پاسگاه تپه سی می‌باشد. فصل دوم کاوش در این محوطه در سال ۱۳۸۷ صورت گرفت. نگارندگان در این مقاله سعی بر معرفی و مطالعه تطبیقی یافته‌های دوره اشکانی این محوطه در فصل دوم دارند.

با توجه به کمبود داده‌های دوره اشکانی منطقه شمال غرب (هرینک، ۱۳۹: ۱۳۷۶)، بدون شک، یافته‌های به‌دست آمده از این محوطه در ارائه گاهنگاری مستندی از دوره اشکانی و تأثیر و تأثرهای فرهنگی منطقه در این دوره، نقش بسزائی خواهد داشت.

موقعیت جغرافیایی و شرایط محیطی محوطه کهنه پاسگاه تپه سی:

محوطه کهنه پاسگاه، تپه نسبتاً کوچکی است که همراه با محوطه‌های کهنه تپه سی، ناگارا تپه سی و پهروز تپه سی مابین دو روستای مفروضلو (در غرب) و شجاعیلو (در شرق) در حوزه آبگیر سدّ خدا آفرین در حاشیه رود ارس در نزدیکی شهر خمارلو از توابع شهرستان کلبر در استان آذربایجان شرقی، قرار گرفته است (نقشه ۱). ابعاد این تپه ۵۰×۵۰ متر و ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف، ۹ متر می‌باشد. این تپه در موقعیت ۴۶ درجه، ۵۲ دقیقه، ۰۶ ثانیه شرقی و ۳۹ درجه، ۰۸ دقیقه، ۰۲ ثانیه شمالی و UTM: ۶۶۱۴۹۹ شمالی و ۴۳۳۳۳۰۵ شرقی قرار گرفته است. کهنه پاسگاه تپه سی از نظر ژئومورفولوژی، بخشی از قدیمی‌ترین تراس‌های آبرفتی رود ارس می‌باشد که طی عملکرد فرایندهای فرسایشی به‌شکل عارضه‌ای مرتفع‌تر از زمین‌های اطراف مشاهده می‌شود. این تپه در مخروط آبرفتی حاصل از پیوستن رود کلبر چای و ارس واقع شده و از نظر زمین‌شناسی تناوبی از رسوبات رودخانه‌ای شامل لایه‌های متعددی از رس، شن و ماسه می‌باشد (تصویر ۱).

عوامل زیادی از قبیل زمین‌های کشاورزی که پیرامون محوطه را فرا گرفته‌اند، پاسگاه ایجاد شده در بخش جنوبی محوطه، همچنین کاوشهای غیرمجاز و حفره‌های فراوان جانوری و گمانه ایجاد شده توسط شرکت آب منطقه‌ای جهت آزمایش خاک آسیب فراوانی بر این محوطه وارد ساخته است (تصویر ۲).

پیشینه پژوهش:

نخستین بار محوطه کهنه پاسگاه در قالب پروژه بررسی‌های باستان‌شناختی محدوده سد خدآفرین و قیز قلعه سی به همراه ۴۱ محوطه دیگر شناسایی و معرفی شد (فیض خواه، ۱۳۸۶). در اواخر سال ۱۳۷۵ و اوایل سال ۱۳۸۶ یک گمانه لایه‌نگاری ناتمام توسط آقای عیسی زاده از اداره میراث فرهنگی تبریز در کهنه پاسگاه تپه سی ایجاد شد. اولین فصل کاوش این تپه در سال ۱۳۸۶ توسط آقای جواد باباپیری در سطحی وسیع و همزمان با کاوش نجات بخشی سایر تپه‌های حوزه سد خدآفرین صورت گرفت. دومین فصل کاوش این تپه نیز در قالب کاوش‌های نجات بخشی سد خدآفرین از اواسط آبان ماه تا اواخر دی ۱۳۸۷ و در شرایط سخت آب و هوایی به سرپرستی بایرام آقالاری تداوم یافت (نقشه ۲).

اهداف:

علاوه بر اهداف نجات بخشی که برای کل پروژه کاوش‌های خدآفرین تعریف شده بود این تپه به لحاظ داشتن دوره‌های متفاوت و متوالی از اهمیت خاصی برخوردار بوده و محوطه مناسبی برای شناسایی و مطالعه وضعیت فرهنگی منطقه می‌باشد.

این تپه از معدود محوطه‌های منطقه می‌باشد که سفال‌های مربوط به دوره‌های کلکولیتیک، کورا-ارس و دوران تاریخی در آن شناسایی شده، لذا کاوش این محوطه و شناسایی وضعیت فرهنگی آن دوره‌ها، فرصت مناسبی را برای تبیین و شناسایی چگونگی توالی و بستر فرهنگی آنها فراهم نموده است. اما در این نوشتار سعی بر این است که با توجه به یافته‌های معماری، سفال و یافته‌های ویژه به دست آمده از کاوش فصل دوم که بخش اعظمی از آنها مربوط به دوره اشکانی است به شناخت بهتری از ویژگی‌های فرهنگی و شناخت تعاملات فرهنگی دوره اشکانی منطقه برسیم.

کاوش محوطه کهنه پاسگاه تپه سی (فصل دوم):

پس از نقشه برداری و شبکه بندی محوطه کهنه پاسگاه تپه سی، دو نقطه ثابت به نام‌های BM1 و BM2 در سطح تپه معین شد (نقشه ۲). نقطه BM1 در مرکز تپه و در مرتفع‌ترین بخش تپه قرار گرفت. ارتفاع این نقطه از سطح دریا ۳۰۷/۸۲۵ متر می‌باشد. در مجموع در فصل دوم سه ترانسه در مرکز و غرب تپه ایجاد شد و تمامی اندازه گیری‌ها بر مبنای نقطه ثابت BM1 صورت گرفت. سه ترانسه مذکور با حروف انگلیسی از A تا C نام گذاری شدند. برای کاوش و شماره گذاری لایه‌ها نیز از سیستم کانتکتست استفاده شد.

ترانسه A:

این ترانسه در بالاترین نقطه تپه که در واقع، سالم‌ترین بخش تپه نیز بود در ابعاد ۸×۸ متر برای شناسایی

بخش‌های باقیمانده معماری دوره اشکانی که بخشی بزرگی از آن در کاوش فصل اول از زیر خاک آزاد گردیده بود و همچنین شناسایی معماری احتمالی دوره‌های پیش از تاریخ، ایجاد شد. ضخامت لایه‌های این ترانشه از سطح تپه تا خاک بکر به ۴۲۰ سانتی‌متر می‌رسد.

معماری:

کاوش در این ترانشه، امکان شناسایی بخش‌هایی از معماری مربوط به دوره اشکانی را فراهم نمود (تصویر ۳). معماری یاد شده که بخش‌هایی از آن به منظور ایجاد گورهای متأخر اسلامی و حفره‌های جانوری به شدت آسیب دیده بود (تصویر ۳) متشکل از یک فضای معماری به ابعاد ۳.۵×۴.۵ متر است که با دیوار جدا کننده‌ای به دو قسمت بزرگ و کوچک تقسیم می‌شود. این بنا با دیوارهای قطوری از خشت‌های بزرگ مربعی در ابعاد ۴۰×۴۰×۱۵ و خشت‌های مستطیلی در ابعاد ۴۰×۲۰×۱۵ سانتی‌متر ساخته شده است (پلان ۱). بخش‌های دیگری از این دیوارها به سمت جنوب و غرب امتداد می‌یابد که به نظر می‌رسد همراه با سایر فضاهای معماری مکشوفه در کاوش فصل اول، مربوط به یک معماری گسترده و بزرگ بوده که تنها بخش کوچکی از آن در داخل این ترانشه قرار گرفته است. به نظر می‌رسد بخش دیگری از دیوارها به سمت جنوب ترانشه A امتداد می‌یافته که با ایجاد ساختمان پاسگاه مرزی در دهه‌های اخیر کاملاً صاف شده است.

هر کدام از دیوارهای تشکیل دهنده فضای معماری، دارای چیدمان خاصی از خشت‌ها می‌باشند؛ در مجموع در این سازه معماری، پنج نوع خشت چینی شناسایی شد:

- دو خشت مستطیلی در لبه‌ها و دو خشت مربع شکل در وسط دیوار؛
  - دو خشت مستطیلی در لبه‌ها و یک خشت مربع شکل در وسط؛
  - سه خشت مربع در کنار هم؛
  - یک ردیف خشت مربع و یک ردیف خشت مستطیلی در کنار هم؛
  - در آخر از یک ردیف خشت مربع برای ایجاد دیوار جدا کننده میان فضاها استفاده شده است.
- دیوارها از هر طرف، دارای اندود کاهگلی هستند که در چندین نوبت تجدید شده‌اند. گفتنی است که در کنار دیوار جدا کننده، دو فضای کوچک و بزرگ سکویی مستطیلی تعبیه شده که کاربری آن مشخص نیست (پلان ۱).
- در ادامه کاوش، با برداشت یافته‌های معماری اشکانی، دو فاز معماری دیگر مربوط به دوره تاریخی این محوطه به دست آمد؛ یکی از آنها فضایی است در جهت شمال غربی - جنوب شرقی با پایه ستون‌هایی که در یک سطح و با یک فاصله منظم از یکدیگر در داخل ترانشه قرار گرفته‌اند (پلان ۲ / تصویر ۴). هر کدام از این پایه ستون‌ها از یک سنگ بزرگ مرکزی و همچنین قلوه سنگ‌های ریزتر تشکیل شده است. قرارگیری این پایه ستون‌ها در کنار هم تشکیل یک فضای مستطیل شکل را می‌دهد که طول آن ۳۳۰ و عرض آن ۲۸۰ سانتی‌متر می‌باشد. به نظر می‌رسد که این پایه ستون‌ها احتمالاً بخشی از یک بنای بزرگ ستون‌دار بوده که تنها

پایه ستون‌های آن برجای مانده است. بر روی یکی از این سنگها اثر داغ ستون نیز مشاهده می‌شود. به احتمال زیاد مانند دیگر فضاهای ستون‌دار محوطه‌های همزمان (ماد-هخامنشی)، ستونهای این فضا نیز چوبی بوده است. وجود این دو فضا با وضعیت تقدّم و تأخر آنها نسبت به هم می‌تواند نشانگر تحوّل سبک معماری، فضاسازی و پوشش فضا به کمک ستون تا فضاهایی با پوشش طاق و قوس‌های خشتی دوره اشکانی باشد. با برداشت کامل لایه‌های مربوط به دوره تاریخی، از عمق ۳۰۰ سانتی‌متری به بعد از سطح ترانشه، سفال‌های سیاه از نوع کورا-ارس جایگزین سفال‌های تاریخی شد. در ادامه چهار سازه معماری مدوّر رؤیت شد که معرف فاز اوّل فرهنگ کورا-ارس (مفرغ قدیم) منطقه می‌باشند (هژبری نوبری و پورفرج، ۱۳۸۵: ۶). آخرین دوره‌ای که در پایین‌ترین لایه‌های این تپه مورد شناسایی قرار گرفت، دوره کالکولتیک می‌باشد. ضخامت لایه‌های تشکیل‌دهنده این دوره، تنها به ۳۰ الی ۴۰ سانتی‌متر می‌رسد.

ترانشه B:

این ترانشه در شرقی‌ترین بخش تپه و به ابعاد ۲×۲ متر و با هدف آگاهی از چگونگی ساختار اعظم معماری دوره اشکانی در این بخش از تپه و همچنین شناخت دوره‌های تشکیل‌دهنده تپه ایجاد شد که در نهایت به‌علت کشف یک دیوار بزرگ خشتی با پی سنگ‌چین و محدود شدن فضای کاوش، ابعاد آن به ۳×۵ متر گسترش یافت.

معماری:

در دو قسمت از این ترانشه، آثاری از دو دیوار به‌دست آمده که متفاوت از دیوارهای فضای معماری دوره اشکانی ترانشه A هستند. یکی از این دیوارها که با کانتکت ۱۰۰۲ مشخص شده مربوط به بخشی از یک دیوار عظیم و قطور می‌باشد که با استفاده از خشت‌های بزرگ و با پی سنگی ایجاد شده است (تصویر ۵). جهت این دیوار شمال‌شرقی - جنوب‌غربی و طول آن در داخل ترانشه، ۴ متر و عرض آن که در داخل ترانشه قرار گرفته به ۱۸۰ سانتی‌متر می‌رسد. البته با توجه به اینکه خشتها در خارج از ترانشه نیز همچنان امتداد می‌یافت به‌نظر می‌رسد که عرض این دیوار به ۲/۵ متر نیز می‌رسیده است. ابعاد خشت‌های به‌کاررفته در این دیوار، ۱۰×۴×۶ سانتی‌متر و متفاوت از خشت‌هایی است که در بنای مکشوفه از ترانشه A بود. شاموت به‌کاررفته در این خشت‌ها، کاه و سنگ‌ریزه بوده و خشت‌ها نسبتاً دارای بافت سستی بودند. رنگ آنها نیز بر اساس مانسل، 10 YR 8/4 very pale brown می‌باشد. ارتفاع باقیمانده این دیوار نیز در مجموع به ۱۸۶ سانتی‌متر می‌رسد که ۷۸ سانتی‌متر آن مربوط به خشت‌ها و بقیه مربوط به پی سنگی می‌باشد. خشت‌ها به‌صورت چفت و بست بر روی هم، چیده و ما بین آنها نیز از یک ملاط ۲ الی ۴ سانتی‌متری استفاده شده است. در حدود ۶ رج از خشت‌ها به‌دست آمد. بر روی دیوار نیز یک اندود ضخیم که چندین بار تجدید شده

بود قرار داشت. ضخامت این اندود به ۱۰ سانتی‌متر می‌رسید. پی این دیوار با استفاده از چندین قلوه‌سنگ‌های بزرگی ایجاد شده که به صورت منظم، دارای ملاط کاهگل و در ۷ رج بر روی هم چیده شده‌اند. ارتفاع پی در قسمت غرب ترانشه ۷۶ و در قسمت شرق به ۱۰۸ سانتی‌متر می‌رسد. به نظر می‌رسد که این دیوار در ارتباط با دیواری (کانتکست ۱۰۱۷) باشد که در گوشه جنوب غربی ترانشه به دست آمده است. با توجه به جهت این دو دیوار به نظر می‌رسد که این دیوارها در محدوده خارج از ترانشه به هم رسیده و تشکیل یک زاویه ۹۰ درجه را می‌داده‌اند. از این رو، این دو دیوار که بسیار قطور و مستحکم ساخته شده‌اند، به نظر، مربوط به یک سازه بزرگ و یا بخشی از یک حصار و بارو بوده که شناسایی کامل ابعاد و فهم کاربری آن مستلزم تداوم کاوش در سطحی وسیع‌تر است.

در این ترانشه علاوه بر دیوار یاد شده، یک خمره بزرگ که احتمالاً کارکرد ذخیره غلات را داشته، به دست آمد. نکته جالب توجه و مهم اینکه در لایه‌های پایینی این ترانشه، برخلاف سایر قسمت‌های تپه، سفال‌های مربوط به دوره مفرغ به دست نیامد. ولی سفال‌های قرمز رنگ که معرف دوره کالکولیتیک منطقه هستند به صورت محدود یافت شد.

ترانشه C:

بخش جنوبی تپه و ترانشه A به علت تخریبات وارد شده در دهه‌های اخیر نسبت به بقیه جاهای تپه در حدود ۲ متر پایین‌تر می‌باشد، از این رو به منظور دسترسی سریع‌تر به لایه‌های پایینی (مفرغ)، ترانشه C در این قسمت از تپه و در ابعاد ۵×۵ متر ایجاد شد. کاوش در این ترانشه، نتایج قابل توجهی چون کشف سفال‌های کالکولیتیک و مفرغ (کورا - ارس) منطقه را به همراه داشت. شرح داده‌های مذکور در خارج از چارچوب این مقاله می‌باشد.

طبقه‌بندی سفال:

طبقه‌بندی سفال را می‌توان به شیوه‌های گوناگونی مانند طبقه‌بندی براساس فرم و شکل، کارکرد، میزان پخت، تزئینات، رنگ و پرداخت ظاهری، لعاب، تکنیک ساخت و ... انجام داد. در انتخاب هر کدام از این شیوه‌ها عواملی چون سنت‌ها و سبک‌های سفالگری منطقه، اهداف پژوهش، نوع و میزان داده‌های به دست آمده و ... تأثیرگذار خواهد بود (Orton, Tyers and Vince, 2001: 76-80).

سفال‌های دوره اشکانی محوطه کهنه پاسگاه، در وهله نخست بر اساس نوع کارکرد، و در صورت روشن نبودن کارکرد، براساس فرم، تزئینات و رنگ و پرداخت ظاهری طبقه‌بندی شده‌اند. با این وجود، سفالهای اشکانی محوطه کهنه پاسگاه تپه‌سی را می‌توان در دسته‌های زیر طبقه‌بندی کرد:

ظروف منقوش سبک اردبیل، ظروف معمولی، ظروف آشپزخانه / پخت و پز، ظروف صیقلی به رنگ قرمز

- نارنجی، ظروف ذخیره آذوقه، ظروف زینتی / تدفینی (۴) / با کاربری خاص، ظروف دولبه یا شانهدار.
- **ظروف منقوش سبک اردبیل:** در کاوشهای مختلف منطقه شمال غرب ایران، جمهوری آذربایجان و ارمنستان، یک نوع سفال یک‌رنگ به دست آمده که به سفال سبک اردبیل موسوم است؛ این نوع سفال تقریباً همگام و همزمان با سفال «منقوش مثلثی» و شاخص شمال غرب ایران در دوران هخامنشی تا اوایل دوره اشکانی (قرن دوم ق.م.) بوده است (Dyson, 1999). تزئینات این نوع سفال اساساً هندسی است. نقوش اصلی آنها شامل مثلثهای ساده، هاشور زده یا توپر، نقوش بادبانی، لوزی‌های هاشورزده و خطوط موازی است (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۴۱-۱۴۷ و ۲۵۸). استفاده از سفالهای منقوش مثلثی در محوطه‌های عصر مفرغ اطراف دریاچه ارومیه چون هفتوان، حسلو، دینخواه، گوی تپه و استقرارهای منطقه نخجوان در آن سوی ارس از قبیل چالخن تپه و شور تپه و مناطق شرقی آناتولی بسیار متداول بوده است (Belli and bahshaliyev, 2001) (70-73: نمونه‌هایی از این نوع سفال در تپه کهنه پاسگاه به دست آمده است (تصویر ۶) (لوح ۱ / جدول ۱).
- **ظروف معمولی:** برخی از این ظروف، چرخ‌ساز و برخی دیگر دست‌ساز هستند. خمیرمایه آنها از مواد معدنی ریز مانند شن و ذرات آهک تشکیل شده است. رنگ مایه آنها نخودی، نارنجی و قرمز آجری است. برخی از آنها دارای تزئینات مختصری بر روی دسته و لبه هستند؛ اکثراً دارای پخت خوبی هستند؛ شاید بتوان برخی از این ظروف را در زمره ظروف آشپزخانه قرار داد؛ فرم این ظروف عبارتند از: کوزه‌های کوچک، ظروف لوله‌دار که برخی از آنها مشابه نمونه‌های منطقه شمال ایران هستند (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۷۸-۱۷۷)، کاسه با لبه مایل به داخل که نمونه‌هایی از آن در مناطق شمال شرق ایران نیز مشاهده شده است (تصویر ۷: ۵-۲؛ ۸: ۳-۸؛ ۹: ۷ و ۱۰؛ ۱۳؛ ۱۰؛ ۵ و ۷؛ ۱۱؛ ۲ و ۳؛ ۱۲؛ ۲ و ۶؛ لوح ۵ / جدول ۵).
- **ظروف آشپزخانه / پخت‌وپز:** اکثر این ظروف، دست‌ساز و با کیفیت پخت ضعیفی هستند. خمیرمایه آنها را عمدتاً مواد معدنی مانند شن و ماسه و ذرات آهکی تشکیل می‌دهد که موجب تردی و شکنندگی آنها می‌شده است. قطعاتی که از این ظروف برجای مانده، همگی حرارت‌دیده و سیاه هستند. فرم این ظروف، شامل دیگ‌های دسته‌دار، کوزه دسته‌دار، کاسه و صافی هستند (تصویر ۷: ۱؛ ۸؛ ۱ و ۲؛ ۹ و ۹؛ ۳-۶ و ۹ و ۱۱؛ ۱۰؛ ۱ و ۶ و ۸ و ۹؛ تصویر ۱۱: ۱ و ۴ و ۵ و ۷؛ لوح ۳ و جدول ۳).
- **ظروف صیقلی به رنگ قرمز - نارنجی:** در مناطق شمال غرب ایران، سفالهایی مشابه ظروف معمولی به دست آمده که دارای پختی بهتر و با سطحی صیقلی با طیفی از رنگ قرمز تا نارنجی هستند. مشابه این نمونه در مناطق دیگر چندان مشهود نیست. شاید بتوان این نوع ظروف صیقلی را ادامه سنت سفالگری خاص اورارتو دانست که سنت پانصد یا حتی هزار ساله خود را همچنان حفظ کرده است. این ظروف، بیشتر در قالب کاسه و خمره‌های کوچک و بزرگ هستند. فرم کاسه‌های مذکور مشابه کاسه‌های دوره هخامنشی هستند که نمونه‌هایی از آنها را می‌توان در مناطق غربی و شمال شرقی ایران مشاهده کرد (Hansman and Stronach, 1967) (تصویر ۷: ۹-۶؛ ۹؛ ۲ و ۸ و ۱۲ و ۱۵ و ۱۶؛ ۱۱؛ ۶ و ۸؛ ۴؛ ۱۲؛ ۵؛ لوح ۴ / جدول ۴).

– **ظروف ذخیره آذوقه:** این ظروف بیشتر به شکل خمیره‌های کوچک و بزرگ، با دهانه تنگ و گشاد هستند و رنگهای مختلفی را در برمی‌گیرند. سطح برخی از آنها با لعاب اسلیپ قرمز رنگ و به‌صورت داغدار و صیقلی پوشیده شده است. لبه آنها با خطوط هاشور مورب تزئین شده است. اکثر آنها دارای یک، دو یا چند دسته برای حمل آسان هستند (تصویر ۱۰: ۴-۲؛ ۱۵؛ لوح ۶ / جدول ۶).

– **ظروف با نقوش استامپی / کاربری خاص:** این ظروف، دارای بافتی متفاوت از دیگر ظروف سفالی می‌باشند. بدنه آنها نازک و ترد با خمیرمایه شن و ذرات آهک است. این ظروف، مزین به نقوش استامپی هندسی، حیوانی و نمادین، و همگی نشانگر کاربری مجزای آنها از دیگر ظروف هستند. بی‌شک، این گروه از ظروف با کاربری خاصی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. مشابه این ظروف با نقوش استامپی در مناطق شمال غربی ایران در دوره اشکانی تاکنون مشاهده نشده است. البته در دوره‌های حسنلو IIIA و IIIB (قبل از دوره اشکانی) نمونه‌هایی از ظروف سفالی با نقوش استامپی به‌دست آمده است ولی هیچگونه شباهتی به این نمونه‌ها ندارند (Muscarella, 1973: 63). هرچند نمونه‌هایی از این نقوش در محوطه‌های همزمان با دوره اشکانی در کشور آذربایجان به‌دست آمده است (لوح ۹). در ایران تنها نمونه‌هایی از ظروف سفالی با نقش هندسی در دوره اشکانی، از شوش و هکاتوم پیلوس (قوس) مشاهده شده است (Hansman and Stronach, 1970: 57) (تصویر ۱۷؛ ۱۴؛ لوح ۲ و ۸ جدول ۲ و ۸).

– **ظروف دولبه یا شانه‌دار:** ظروفی هستند با کیفیت پخت خوب به رنگهای مختلفی چون نخودی و قرمز آجری، با خمیرمایه شن و ذرات آهکی. این ظروف، ساده و بدون نقش و نگار هستند؛ تنها در تعداد کمی از آنها بر روی لبه دوم، هاشورهای موربی به‌صورت کنده، ایجاد شده است. مشابه این ظروف در محوطه‌های دوره اشکانی مناطق شمال غربی چون گوشاتپه اردبیل (لجمیری و زارع خلیلی، ۱۳۸۳) شمال مرکزی چون ده عباس در پاکدشت و شمال شرقی ایران چون مؤمن‌آباد دامغان و دوتپه شاهرود (ده پهلوان، ۱۳۸۵: ۲۲۲ و ۲۲۳؛ روستایی، ۱۳۸۴: ۱۰۴) و خراسان بدست آمده است (تصویر ۱۲: ۱ و ۳؛ ۱۶؛ لوح ۷ / جدول ۷).

یافته‌های ویژه:

از مجموع سه ترانسه کاوش شده در فصل دوم کهنه پاسگاه، ۱۵۱ عدد یافته ویژه به‌دست آمد که شامل انواع گوناگونی از اشیاء همانند سردوک، سنگ ساب، کوبنده سنگی، درفش استخوانی، سفال کار شده و ... می‌باشد. این یافته‌ها از نظر مطالعات مربوط به کارکرد محوطه‌ها می‌توانند مفید واقع شوند. از مجموع ۱۵۱ شیء یافته شده ۱۰۳ عدد (۶۹٪) مربوط به ترانسه A؛ ۳۳ عدد (۲۲٪) مربوط به ترانسه C و ۱۴ عدد (۹٪) مربوط به ترانسه B می‌باشد. بیشترین این اشیاء به ترتیب مربوط به سنگ ساب (تصویر ۱۸)، کوبنده سنگی (تصویر ۱۹)، سردوک (تصویر ۲۰)، سفال کار شده و درفش استخوانی است (تصویر ۲۱) (نمودار ۱) ذکر این نکته لازم است که تعداد این یافته‌ها در لایه‌های تاریخی تپه به‌مراتب بیشتر از دوره‌های پیش از تاریخ

می‌باشد.

نمونه‌های مشابهی از این یافته‌ها چون سردوک‌ها، کوبنده‌ها، مهره‌ها و آویزهای تزئینی در محوطه‌های منطقه گرمی مغان چون همت سلاله، تپه خرمن و تپه جوچیران به‌دست آمده است (کامبخش فرد، ۱۳۷۷: ۸۴-۹۵).

نتیجه‌گیری:

منطقه شمال غرب ایران در دوران تاریخی ماد، هخامنشی، سلوکی، اشکانی و ساسانی، شاهد رویدادهای سیاسی مختلفی بوده است. این منطقه در تعاملات سیاسی و فرهنگی دوران تاریخی مذکور به‌عنوان یک حلقه ارتباطی میان سرزمینهای ارمنستان، شرق آناتولی، شمال بین‌النهرین با سرزمینهای ایران غربی، مرکزی و حتی شرقی (هکاتوم پیلوس) عمل می‌کرده است. برخی معتقدند به دلیل روابط تنگاتنگ بخشهای مختلف شمال غرب ایران (مادآتروپاتن)، ارمنستان و گرجستان، تاریخ سیاسی ایران بدون اشاره به ارمنستان و گرجستان به‌همین صورت در دوران پارتیان و ساسانیان قابل فهم نیست (لانگ، ۱۳۸۳: ۶۲۹-۶۲۷).

این تعاملات (Interaction) فرهنگی در شاخصه‌ها و عناصر فرهنگ مادی مانند سفال، معماری، تدفین و غیره ظهور یافته است. البته باید به این نکته نیز اذعان داشت که فقر و کمبود داده‌های فرهنگی مربوط به دوره اشکانی منطقه و شکل‌گیری فرهنگ‌های محلی و نبود یک فرهنگ یکپارچه در بخشهای مختلف ایران، به‌ویژه در منطقه شمال غرب، مشکلاتی را در پرداختن به چند و چون تعاملات فرهنگی منطقه در این دوره پیش روی ما قرار خواهد داد. این تأثیر و تحول سیاسی - فرهنگی را در داده‌های فرهنگی به‌دست آمده از محوطه کهنه پاسگاه تپه سی می‌توان مشاهده کرد.

- معماری:

وجود معماری کورا- ارس به همراه سفال‌های شاخص این فرهنگ منطقه‌ای در لایه‌های تحتانی کهنه پاسگاه تپه سی، گواه بر تعاملات فرهنگی در این محوطه در دوران مفرغ (هزاره سوم ق.م) است. وجود فضای معماری ستوندار در زیر لایه‌های اشکانی، نشانگر استفاده از عنصر ستون در ایجاد فضاهای معماری قبل از این دوره در منطقه است (تصویر ۵/ پلان ۲). نمونه‌هایی از چنین فضاهای ستون‌داری با پایه ستون سنگی و ستون چوبی - البته به‌گونه‌ای شکیل‌تر - در محوطه‌هایی چون حسنلو A, III, IV, گودین II, نوشیجان و باباجان به‌دست آمده است. از آنجایی که این فضای ستون‌دار می‌تواند یکی از اولین نمونه فضاهای ستون‌داری باشد که منشأ آنها را به مناطق شمال غرب ایران و آناتولی نسبت داده‌اند. این عنصر و شاخصه معماری می‌تواند نشانه‌ای بارز از تعاملات منطقه‌ای در دوران ماد و هخامنشی در کهنه پاسگاه تپه سی باشد. با توجه به کشف بنای خشتی (پلان ۱) متعلق به دوره اشکانی و شواهدی دال بر تنوع شیوه‌های خشت چینی و دیوارهای قطور در این بنا و نبود فضاهای ستوندار در لایه‌های همزمان می‌توان به‌کاربری عمده

خشت و به احتمال زیاد استفاده از پوشش‌های خشتی و طاقی در این بنا پی برد. براساس داده‌های معماری ترانشه A می‌توان سیر استفاده از معماری مدورکور- ارس تا فضاهای ستوندار و بناهای خشتی به‌عنوان سبک رایج معماری دوره اشکانی را در محوطه کهنه پاسگاه تپه سی به‌خوبی مشاهده کرد. چنین سیر و تنوع ساختاری در فضاهای معماری در این محوطه می‌تواند نشانگر سیر تحولات معماری در دوره‌های مختلف باشد.

در میان ترانشه B، دو دیوار متفاوت با دیوارهای خشتی اشکانی ترانشه A به‌دست آمد؛ یکی از این دیوارها بخشی از یک دیوار عظیم و قطور است که با خشت‌های بزرگ $10 \times 40 \times 60$ سانتی‌متر و با پی سنگی ایجاد شده و دارای عرضی از ۱۸۰ تا ۲۵۰ سانتی‌متر است (تصویر ۶). بی‌شک، این دیوار، بخشی از دیواری سترگ و به احتمال زیاد بارو و حصار این محوطه بوده و نشانگر قلعه / دژ بودن این محوطه در دوران اشکانی و یا حتی شاید دوره‌های مختلف تاریخی پیش‌تر باشد.

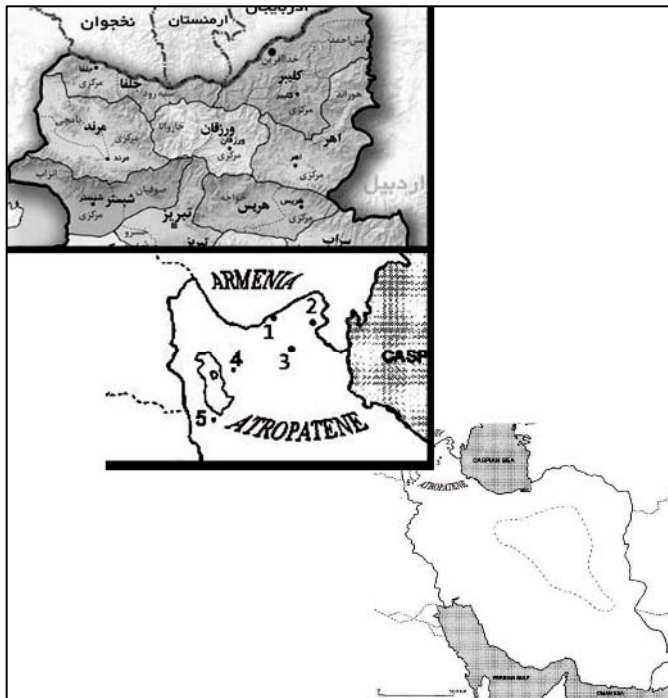
– سفال و یافته‌های ویژه:

آن‌گونه که بر ما روشن است در دوره اشکانی، بخش اعظم مواد فرهنگی، بالاخص سفال، تحت تأثیر فرهنگ محلی تولید می‌شده و با توجه به کاوش‌های اخیر که در مناطق مختلف انجام گرفته است، چه بسا که ۹ منطقه فرهنگی سفال اشکانی هرینک (Haerink) به مناطق خردتری نیز قابل تقسیم باشد. بر اساس مطالعه کمی و کیفی داده‌های سفالی و یافته‌های ویژه محوطه کهنه پاسگاه تپه سی، از لحاظ شکل و فرم، تزئینات، میزان پخت، آمیزه، رنگ، تکنیک ساخت (نمودار ۶-۱) و نوع کاربری آنها می‌توان به این نتیجه رسید که بخش اعظم سفال‌ها مربوط به ظروف پخت‌وپز، ظروف ذخیره آذوقه، ظروف معمولی (روزمره) و ظروف صیقلی به رنگ قرمز - نارنجی است که تابع سنت محلی بوده و شاید نتوان از طریق آنها به وجود و چگونگی تعاملات فرهنگی پی برد. اما وجود سه گونه سفال خاص (سفال منقوش سبک اردبیل، ظروف دو لبه، ظروف با نقش استامپی/ کاربری خاص و برخی یافته‌های ویژه که نمونه‌های مشابهی از آنها در محوطه‌های پیرامون منطقه مورد مطالعه از قبیل دیگر محوطه‌های سد خدآفرین، منطقه گرمی، مشکین شهر، بسطام، یانیق تپه... و مناطق دوردست‌تر چون کشور آذربایجان، می‌تواند نشانگر وجود و چگونگی تعاملات فرهنگی در محوطه مذکور باشد.

در قالب یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان محوطه کهنه پاسگاه تپه سی در دوره اشکانی را به‌عنوان یک مرکز و استقرار محلی با استحکامات دفاعی برج و بارودار یا به عبارتی محوطه‌ای مسکونی - دفاعی در نظر گرفت که برخی تعاملات فرهنگی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به خود دیده است. با این وجود با توجه به کمبود مواد فرهنگی منطقه در دوره اشکانی، مواد فرهنگی محوطه کهنه پاسگاه تپه سی، اعم از معماری، سفال، یافته‌های ویژه و... می‌تواند به‌خوبی بخشی از خلأ مادی و فرهنگی منطقه در این دوره را پوشش دهد. باشد که در آینده با انجام برخی آنالیزها و تحلیل‌های شیمیایی و آزمایشگاهی بر روی یافته‌های به‌دست آمده از این محوطه، به پاسخی روشن‌تر و دقیق‌تر از چگونگی و میزان تعاملات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شمال غرب ایران در دوره اشکانی برسیم.

منابع:

- باباپیری، جواد (۱۳۸۶) کاوش نجات بخشی تپه کهنه پاسگاه؛ پروژه نجات بخشی سد خدآفرین، پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- ده‌پهلوان، مصطفی (۱۳۸۵) بررسی و مطالعه آثار اشکانی حوزه جاده ابریشم در بخش مرکزی ایران، گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران.
- روستایی، کوروش (۱۳۸۴) گزارش مقدماتی بررسی باستان‌شناسی محیطی شاهرود، پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- فیض‌خواه، محمد (۱۳۸۶) بررسی و شناسایی محدوده آبیگری سد خدآفرین، پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- کامبخش‌فرد، سیفا... (۱۳۷۷) «گورنجره‌های اشکانی»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ (بیوست شماره ۱)، مرکز نشر دانشگاهی.
- عابدی امین، عقیل (۱۳۷۶) بررسی و کاوش‌های باستان‌شناسی قلعه مشکین شهر، گزارش‌های باستان‌شناسی ۱، پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، صص ۲۷۰-۲۷۵.
- علیزاده، کریم (۱۳۸۵) لایه‌نگاری در محوطه باستانی اولتان قلاسی، دشت مغان، گزارش‌های باستان‌شناسی ۵، پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، صص ۹۱-۱۱۴.
- لانگ، م. دیوید (۱۳۸۳) ایران، ارمنستان و گرجستان: تاریخ ایران (از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان)، جلد سوم، قسمت اول، گردآورنده احسان یارشاطر، مترجم: حسن انوشه، پژوهش دانشگاه کمبریج، انتشارات امیرکبیر، تهران؛ صص ۶۱-۶۴۹.
- لجمیری، مؤده و زارع خلیلی مرضیه (۱۳۸۳) «معرفی یک محوطه باستانی در اردبیل: گوشا تپه»، مجله باستان پژوهی، شماره ۱۲.
- هژبری نویری، علیرضا و پورفرج، اکبر (۱۳۸۵) «تبیین دوران نوسنگی و کالکولیتیک منطقه اردبیل بر اساس داده‌های باستان‌شناسی قوشاتپه شهریری»، مجله علمی پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران؛ صص ۲۶-۱.
- هرینک، ارنی (۱۳۷۶) سفال ایران در دوران اشکانی، ترجمه حمیده چوبک، پژوهشکده سازمان میراث فرهنگی کشور.
- Pottery Culture in the Nakhchevan Region) », Arkeoloji Ve Sanat Yayinlari, 2001.
- ГАЗЫЈЕВ.С.М . КҮП ГЭБИРЛЭРИ АЛБОМУ . АЗЭРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛЭР АКАДЕМИЈАСЫ НЭШРИЈАТЫ .
БАКЫ—1960 .
- ' \ VRQ 5 REHW 7 ULQ OH ±) HWRRQ : DUH 5 HFRQGHFG , UQJFD \$ QMXD YRO ; ; ; , 9 33
115_144.
- Hansman.J and Stronach. D , Excavation At SHahr.i.Qumis, 1967, JRAS, 1970, pp : 29_62.
- 0 XFDHOD2 : (FMDWRQ\$ JUE 7 HSH , UQ 0 HMRSDMQO XHXP -RXIQD9 RO SS _ 76.
- Orton Clive, Tyers Paul and Vince Alan, Pottery in Archaeology, Cambridge University Press, 2001.

- ۱- تپه کهنه پاسگاه تپه سی
- ۲- محوطه گرمی
- ۳- محوطه‌های مشکین شهر
- ۴- یانیق تپه
- ۵- محوطه حسنلو

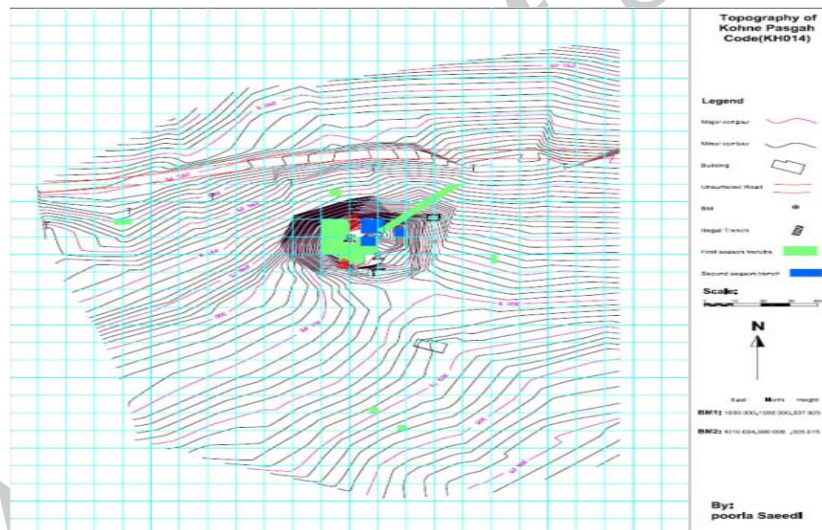
نقشه ۱: منطقه شمال غرب (آتروپاتن)، موقعیت سد خداآفرین و تپه کهنه پاسگاه تپه سی

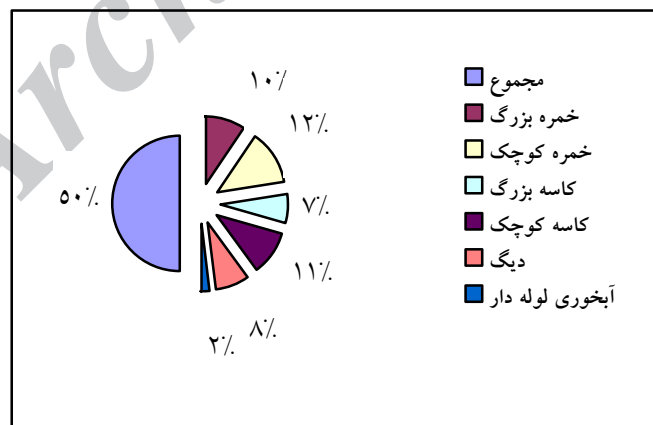
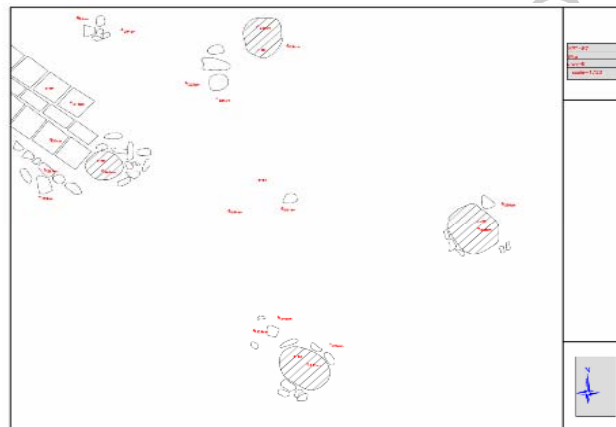
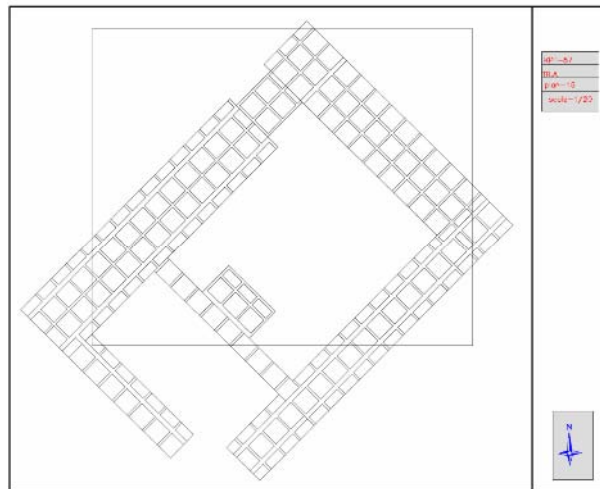
تصویر ۱: تصویر ماهواره‌ای از منطقه خداآفرین که موقعیت تپه‌ها و سد خداآفرین در آن مشخص شده است.

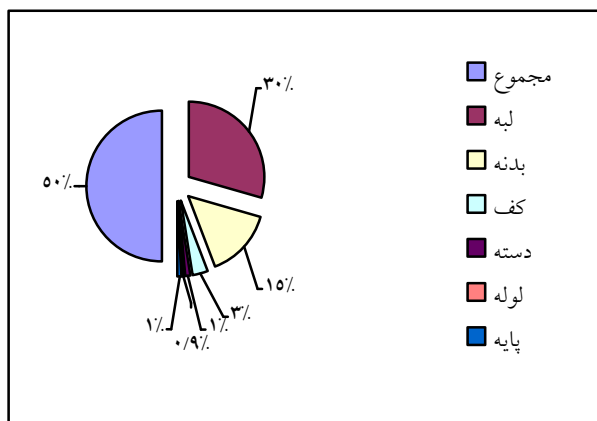
تصویر ۲: نمای غربی تپه کهنه پاسگاه تپه سی

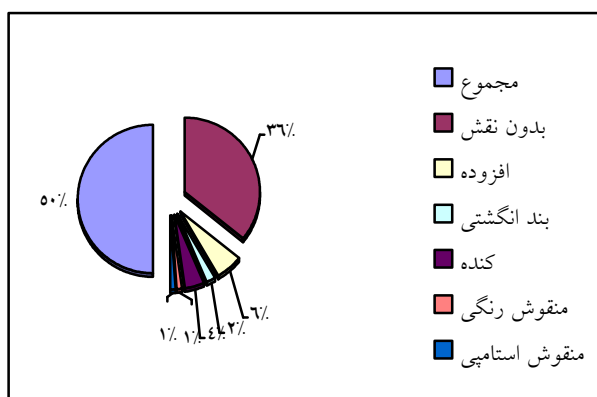
نقشه ۲: پلان توپوگرافی کهنه پاسگاه و موقعیت ترانسه‌های فصل اول و دوم کاوش

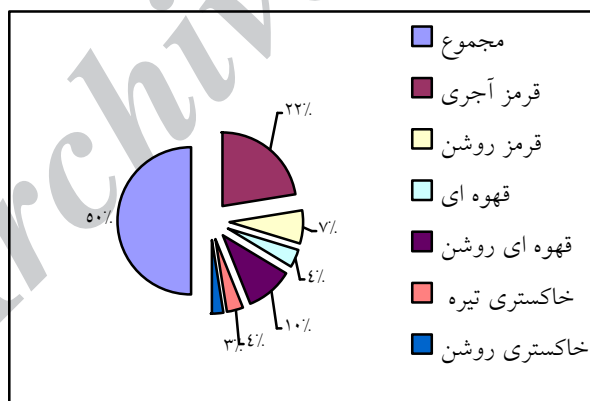
نمودار ۱: درصد فراوانی انواع ظروف سفالی

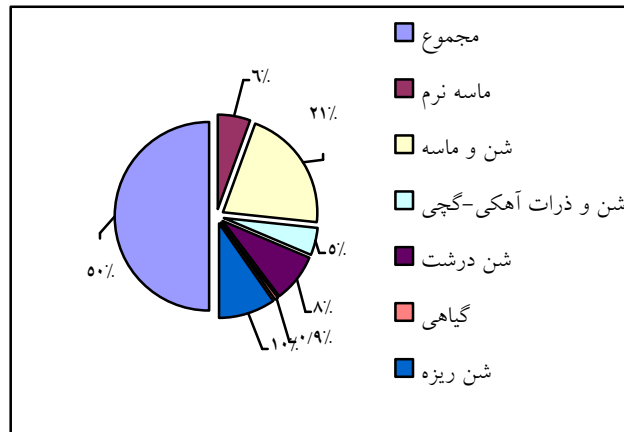
نمودار ۲: درصد فراوانی قطعات سفال

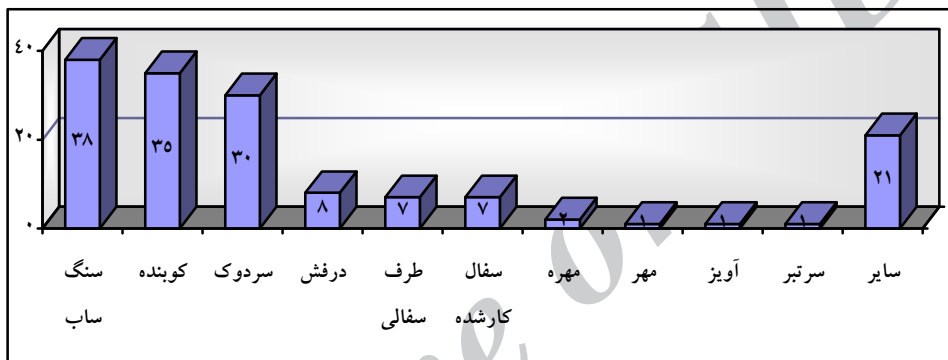
نمودار ۳: درصد فراوانی انواع نقوش

نمودار ۴: درصد فراوانی رنگ سفال

نمودار ۵: درصد فراوانی آمیزه سفال

نمودار ۶: درصد فراوانی یافته‌های ویژه

تصویر ۳: نمای کلی معماری کشف شده

تصویر ۴: فضای ستوندار

تصویر ۵: نمایی از ترانشه B و بخشی از دیوار حصار و باروی کهنه پاسگاه تپه سی

تصویر ۶: سفال متقوش سبک اردبیل

تصویر ۷ : ۱ : ظروف آشپزخانه/پخت و پز؛ ۲-۵ : ظروف معمولی ؛ ۶-۹ : ظروف صیقلی قرمز - نارنجی

تصویر ۸ : ۸ : ظروف آشپزخانه/پخت و پز؛ ۳-۸ : ظروف معمولی

تصویر ۹ : ۹ : ظروف آشپزخانه/پخت و پز؛ ۷ و ۱۰ و ۱۳ : ظروف معمولی ؛ ۲ و ۸ و ۱۲ و ۱۵ و ۱۶ ظروف صیقلی قرمز - نارنجی

تصویر ۱۰: ۱ و ۶ و ۸ و ۹: ظروف آشپزخانه/پخت و پز؛ ۷ و ۵: ظروف معمولی؛ ۴-۲: ظروف ذخیره آذوقه

تصویر ۱۱: ۷ و ۵ و ۴: ظروف آشپزخانه/پخت و پز؛ ۳ و ۲: ظروف معمولی؛ ۸ و ۶: ظروف صیقلی قرمز - نارنجی

تصویر ۱۲: ۳ و ۱: ظروف دو لبه یا شانیه دار؛ ۲ و ۶: ظروف معمولی؛ ۵ و ۴: ظروف صیقلی قرمز - نارنجی

تصویر ۱۴: ظرف لوله دار از نوع ظروف معمولی

تصویر ۱۳: ظروف با نقش استامپی / با کاربری خاص

تصویر ۱۶: ظروف دو لبه یا شانهدار

تصویر ۱۵: ظروف ذخیره آذوقه

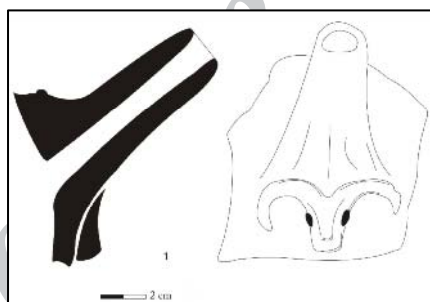
تصویر ۱۷: ظروف با کاربری خاص

لوح ۱: سفال منقوش سبک اردبیل

توضیحات	تکنیک ساختن	آمیزه	حرارت	رنگ داخل	رنگ خارج	محل تزئین	نوع نقش	ظرافت	ارتفاع (cm)	ضخامت (mm)	قطر دهانه (cm)	بخش	شماره ثبت	کاتالکت	تراشه
برآمدگی منحنی شکل عمق دار در زیر لبه با دو سوراخ	چرخ ساز	شن و ماسه	ناکافی	7.5YR 7/4.pink	7.5Y R.8/4 .pink	زیر لبه و بدنه	افزوده و نقاشی متوسط	متوسط	۸	۱۰	۳۲	لبه	KP T.87 10_	۱۵	A

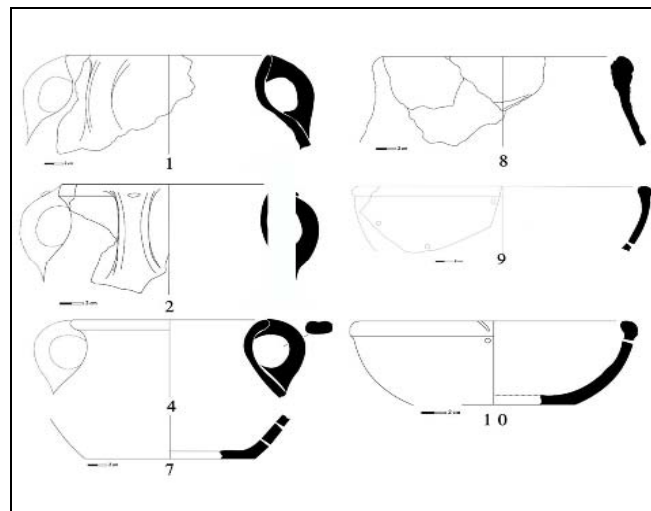
جدول لوح ۱

لوح ۲: بخشی از یک ظرف با کاربری خاص

توضیحات	تکنیک ساختن	آمیزه	حرارت	رنگ داخل	رنگ خارج	محل تزئین	نوع نقش	ظرافت	ضخامت (mm)	قطر دهانه (cm)	بخش	شماره ثبت	کاتالکت	تراشه
نقش قوچ	چرخ ساز	شن و ماسه ریز	کافی	2.5YR. 5/6.red	2.5YR. 4/4.red dish brown	شروع دسته	افزوده	ظریف	۵	۲	لوله	KP T.87 ۱۴_	۲۰	A

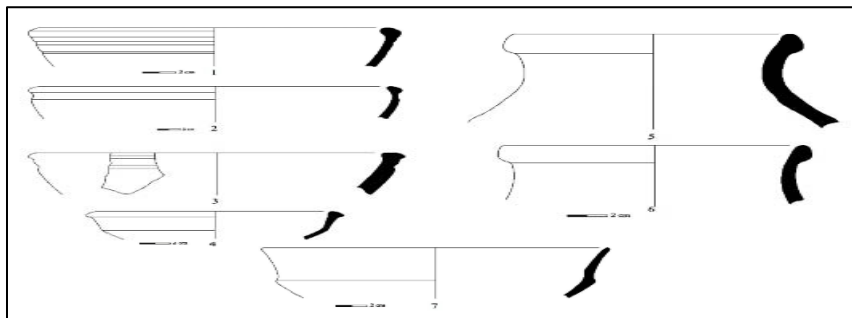
جدول لوح ۲

لوح ۳: ظروف آشپزخانه/پخت و پز

تاریخچه	نوع	آبژه	کارن	رنگ داخل	رنگ خارج	نوع نقش	ظرافت	ارتفاع (cm)	ضخامت (mm)	قطر کف (cm)	قطر دهانه (cm)	بخش	شماره ثبت	کانتکست	تراشه	یف
		شن درشت	کافی	10YR.5/2.grayish brown	10YR.5/2.grayish brown	-			۷	-	۱۹	لبه دسته دار	KPT. ۲۴-87	۲۰	A	۱
چرخ ساز		شن و ماسه ریز	کافی	10YR.8/very pale brown	10YR.8/4.very pale brown	افزوده	ظریف	۴	۴	-	۱۷	لبه دسته دار	KPT. ۱۵-87	۲۰	A	۲
چرخ ساز		شن درشت	کافی	10R.3/6. dark red	2.5YR.5/8 .yellowish brown	-	متوسط	۶	۱۱	-	۲۱	لبه دسته دار	KPT. 7-87	۴	A	۴
چرخ ساز		شن و ماسه ریز	کافی	5YR.6/6 .reddish brown	10YR.7/4. very pale brown	-	متوسط	۸	4/5	۱۵	-	کف	KPT. 8711	۴	A	۷
چرخ ساز		شن	کافی	10R.3/6. dark red	2.5YR.5/8 .yellowish brown	-	خشن	۲۴	7/5	-	۱۹	لبه	KPT. 8-87	۴	A	۸-۱
چرخ ساز		شن درشت	کافی	10R.3/6. dark red	2.5YR.5/8 .yellowish brown	-	خشن	۱۹	5/5	-	۲۰	لبه	KPT. 9-87	۴	A	۸-۲
چرخ ساز		شن و ماسه ± آهک	کافی	2.5YR.5/6. red	2.5YR.5/6 .red	-	ظریف	۴	۸	-	۱۷	لبه	KPT. 6-87	۲۶	A	۹
چرخ ساز		شن و ماسه ریز	کافی	10R.4/8. red	10YR.8/3. very pale brown	کنده و نوار رنگ	خشن	۱۱	۷	-	۲۲	لبه کف	KPT. ۱۰-۹8	۲۶	A	۱۰

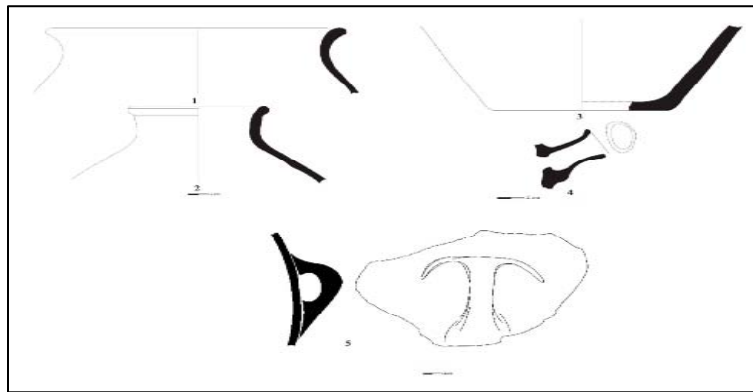
جدول لوح ۳

لوح ۴: ظروف صیقلی قرمز و نارنجی

ردیف	تراشه	کاتکست	شماره ثبت	بخش	قطر دهانه (cm)	صحات (mm)	ارتفاع (cm)	ظرافت	رنگ خارج	رنگ داخل	میزان	آبزه	تکنیک ساختن
۱	A	۱۵	-KPT.87 12	لبه	۲۰	۴	۱۰	خشن	2.5yr.5/ 4.reddish brown	2.5yr.5/ 4.reddish brown	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز
۲	A	۳۰	-KPT.87 ۱۷	لبه	۹۱	۹	۹	متوسط	10YR.7/ 3. very pale brown	10YR.7/ 3. pale brown	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز
۳	A	۶۰	-KPT.87 1	لبه	۲۰	۱۲	۵	خشن	7.5YR.6 /4.light brown	7.5YR.6 /4.light brown	کافی	شن و ماسه	چرخ ساز
۴	A	۶۰	-KPT.87 2	لبه	۱۶	۸	۴	متوسط	5YR.6/6 .reddish yellow	5YR.6/6 .reddish yellow	کافی	شن و ماسه	چرخ ساز
۵	A	۳۰	-KPT.87 ۱۳	لبه	۱۴	۱۰	۱۲	خشن	2.5YR.6 /3.light red	2.5YR.4 2/8.red	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز
۶	A	۳۰	-KPT.87 ۱۳	لبه	۱۴	۱۰	۱۲	خشن	2.5YR.6 /3.light red	2.5YR.4 red 2/8.	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز
۷	A	۷	-KPT.87 6	لبه	۱۶	۶	۲	ظریف	5YR.6/4 .ligh brown	5YR.6/4 .ligh brown	کافی	شن و ماسه نرم	چرخ ساز

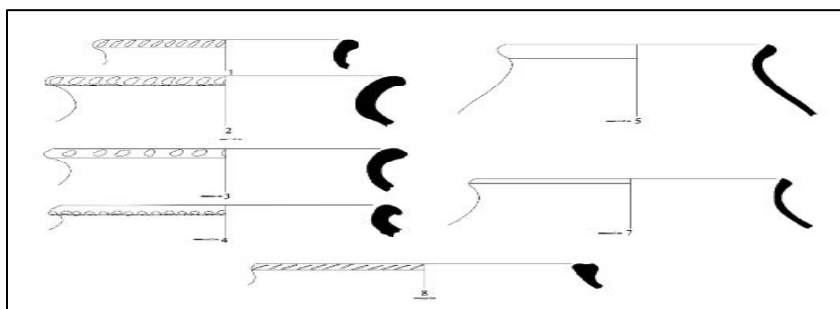
جدول لوح ۴

لوح ۵: ظروف معمولی

نمونه شناسی	آبزه	حرارت	رنگ داخلی	رنگ خارجی	محل تزیین	نوع نقش	ظرافت	ارتفاع (cm)	ضخامت (mm)	قطر کف (cm)	قطر دهانه (cm)	بخش	شماره ثبت	کانکست	تراشه	ردیف
چرخ ساز	شن و ماسه	کافی	5YR.4/6 .yellowish red	5YR.4/6 .yellowish red	-	-	خشن	۱۱/۵	۱۲	-	۲۷	لبه	KPT 1-87	۳۷	A	۱
چرخ ساز	شن و ماسه ریز	کافی	2.5YR.5 /8.red	10R.5/4. weak red	-	-	متوسط	۱۱	۹	-	۱۴	لبه	KPT 2-87	۳۷	A	۲
چرخ ساز	شن و ماسه ریز	کافی	5YR7/8. reddish yellow	10YR.7/3.very pale brown	-	-	متوسط	۹	۹	۱۳	-	کف	KPT 3-87	۳۱	A	۳
چرخ ساز	شن و ماسه	کافی	7.5YR.6 /4.light brown	7.5YR.6 /4.light brown	اتصال لوله به بدنه	افزوده	ظریف	۳/۴	۳	-	-	لوله	KPT 4-87	۳۱	A	۴
چرخ ساز	شن و درشت	کافی	10R.3/6. dark red	2.5YR.5 /8.yellowish brown	-	-	متوسط	۶	۱۱	-	۲۱	بدنه دسته دار	KPT 7-87	۴	A	۵

جدول لوح ۵

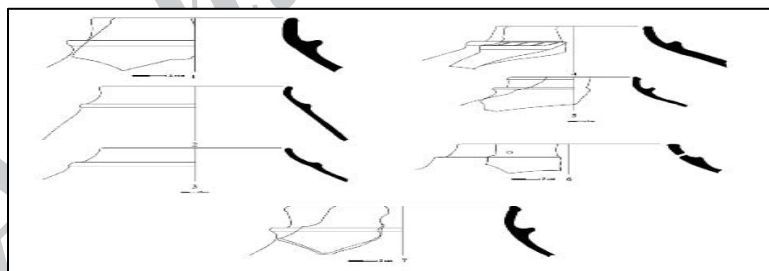

لوح ۶: ظروف ذخیره آذوقه

ردیف	ترانسه	کاتکست	شماره ثبت	بخش	قطر دهانه (cm)	عمق (cm)	ارتفاع (cm)	ظرافت	نوع نقش	محل نرین	رنگ خارج	رنگ داخل	آبزه	تیمبر
۱	A	۴۹	KPT 9_87	لبه	۳۶	۲۴	۸	خشن	طنابی	روی لبه	5YR.5/6. yellowish red	5YR.5/6. yellowish red	شن ماسه	چرخ ساز
۲	A	۴۹	KPT _87 10	لبه	نامشخص	۲۸	۱۲/۵	خشن	طنابی	روی لبه	5YR.5/6. yellowish red	5YR.5/6. yellowish red	شن و ماسه	چرخ ساز
۳	C	۲۰۰	KPT .87 2	لبه	11	۶	۹/۱	متوسط			2.5yr 2.5 black	2.5yr 2.5 black	شن ریزه	چرخ ساز
۴	A	۴۹	KPT 3_87	لبه	۳۰	۳۲	۷	خشن	طنابی	روی لبه	5YR.6/6. reddish yellow	5YR.6/6. reddish yellow	شن ماسه	چرخ ساز
۵	A	۴	KPT 6_87	لبه	۳۷	۱۱	۱۵	خشن	-	-	5YR.6/6. brownish yellow	10YR.7/4. very pale brown	شن و ماسه	چرخ ساز
۶	A	۴۹	KPT 6_87	لبه	۱۳	۶	۷	متوسط	-	-	5YR.6/4. light reddish brown	5YR.6/4. light reddish brown	شن ماسه نرم	چرخ ساز
۷	A	۴۹	KPT 7_87	لبه	۳۵	۳۵	۶	خشن	کنده	روی لبه	5YR.5/3. reddish brown	5YR.5/3. reddish brown	شن ماسه	چرخ ساز

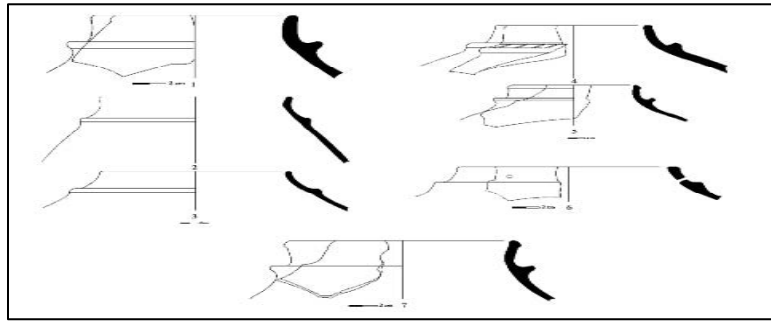
جدول لوح ۶

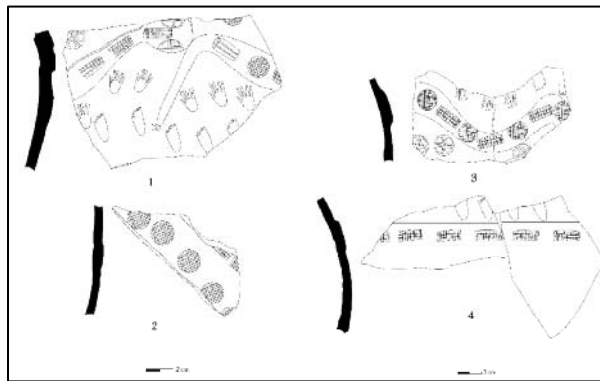
لوح ۷: طرف دو لبه / شانه‌دار

ردیف	تراشه	کاتکست	شماره پهن	پیش	قطر دهانه (cm)	ضخامت (mm)	ارتفاع (cm)	ظرافت	نوع نقش	محل تزیین	رنگ خارج	رنگ داخل	حرارت	آبزه	ساختن	تکنیک
۱	A	۱۸	KPT 9-87	لبه	۱۰	۱۰	۵	متوسط	-	-	7.5yr.6/6.reddish yellow	7.5YR .6/6.reddish yellow	ناکافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز	تکنیک
۲	A	۳۱	KPT 5-87	لبه	۱۹	۵	۷	ظریف	افزوده	بدنه	10R.4/6 .red	5YR.6 /6. reddish yellow	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز	تکنیک
۳	A	۳۱	KPT 5-87	لبه	۱۹	۵	۵	ظریف	افزوده	بدنه	10R.4/6 .red	5YR.6 /6. reddish yellow	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز	تکنیک
۴	A	۱۸	KPT 1-87	لبه	۱۸	۹	۸	متوسط	کنده	روی لبه	5YR.5/2.reddish hgrag	5YR.6 /4 .light reddish brown	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز	تکنیک
۵	A	۳۱	KPT 5-87	لبه	۱۹	۴/۵	۴/۵	ظریف	افزوده	بدنه	10R.4/6 .red	5YR.6 /6. reddish yellow	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز	تکنیک
۶	A	۱۸	KPT -87 20	لبه	۳۶/۵	۵/۵	۴	خشن	کنده	روی لبه	5yr.5/6. yellowish red	5yr.5/6. yellowish red	کافی	شن و ماسه ریز	چرخ ساز	تکنیک
۷	A	۱۸	KPT -87 18	لبه	۱۸	۴/۵	۶	متوسط	-	-	7.5YR.8 /4.pink	7.5YR .7/4.pink	کافی	شن و ماسه ریز و ذرات سفید	چرخ ساز	تکنیک

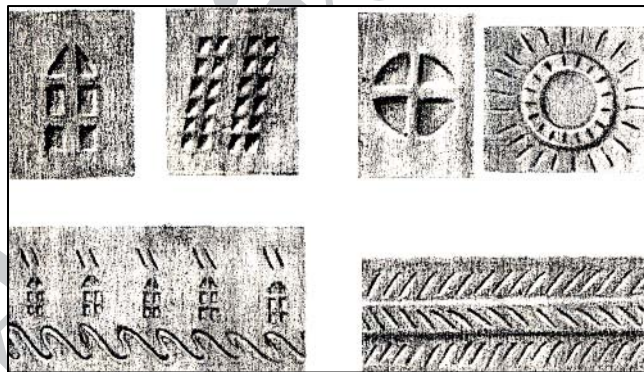
جدول لوح ۷

لوح ۷: ظروف دو لبه / شانهدار

لوح ۸: ظرف با نقوش استامپی / با کاربری خاص

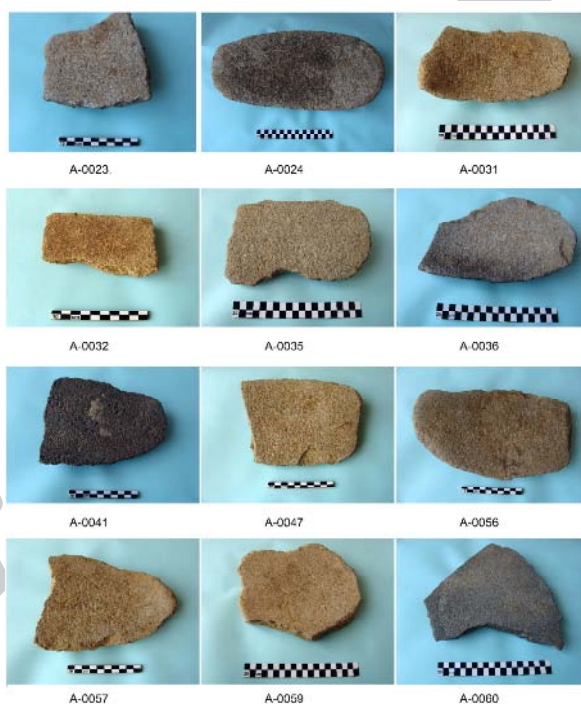
لوح ۹: نقوش کنده و استامپی سفال‌های برخی از محوطه‌های کشور آذربایجان، مشابه نقوش

سفال‌های کهنه تپه سی

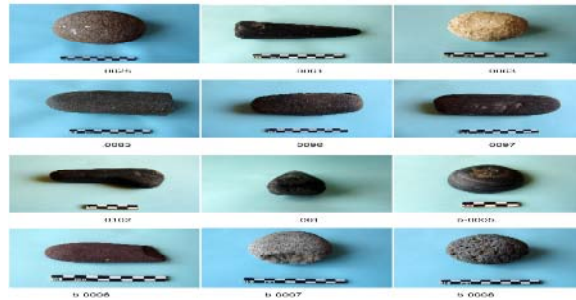
(ГАЗЫЈЕВ, 30 ; ; ,

ردیف	تراشه	کاتگست	شماره ثبت	بخش	ضخامت (mm)	ارتفاع (cm)	ظرافت	قوه فشار	هنگام زدن	رنگ سطح	رنگ داخل	آهن	نوع سنگ
	A	۲ ۸	KP T.87 49_	بدنه	۵	۱۱/۳	ظریف	افزوده - استامپی	روی بدنه	5YR.5/4. reddish brown	7.5.YR.7/ 4.pink	شن و ماسه آهک	چرخ ساز
۲	A	۲ ۸	KP T.87 50_	بدنه	۵	۹	ظریف	افزوده - استامپی	روی بدنه	2.5YR.5/ 6.red	10YR.7/3. very pale brown	شن و ماسه - آهک	چرخ ساز
۳	A	۲ ۸	KP T.87 55_	بدنه	۵	۶	ظریف	افزوده - استامپی	روی بدنه	2.5YR.5/ 6.red	10YR.7/3. very pale brown	شن و ماسه - آهک	چرخ ساز
۴	A	۲ ۸	KP T.87 56_	بدنه	۵	۱۲	ظریف	افزوده - استامپی	روی بدنه	2.5YR.5/ 6.red	10YR.7/3. very pale brown	شن و ماسه - آهک	چرخ ساز

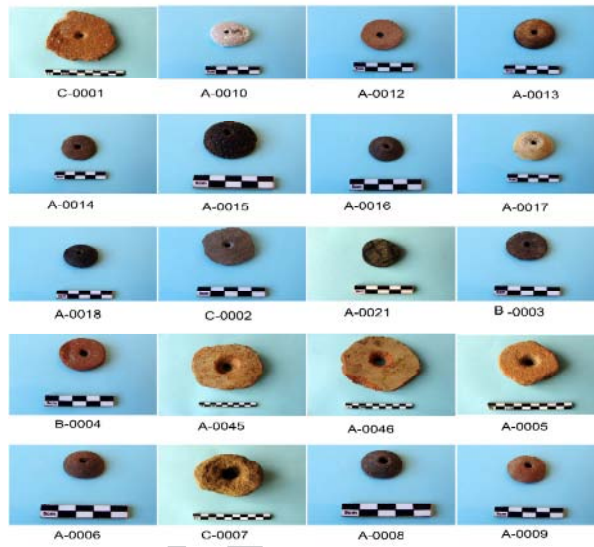
جدول لوح ۸

تصویر ۱۸: سنگ ساب‌ها

تصویر ۱۹: کوبنده‌ها

تصویر ۲۰: سردوک‌های سفالی و استخوانی

C-0015

C-0017

تصویر ۲۱: درفش استخوانی و فلز